

ПРИНЦИПИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИМОГ ЛІСОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ І ВИДИ

Анализируются актуальные вопросы применения принципов юридической ответственности за нарушения лесного законодательства Украины. На основании исследования понятия принципов юридической ответственности в целом и принципов юридической ответственности в сфере охраны природы, выделено понятие, особенности и виды принципов юридической ответственности за лесные правонарушения в Украине.

Ключевые слова: лесное законодательство Украины, юридическая ответственность, охрана природы

At the questions of application of principles of legal responsibility are analysed this scientific article for violations of forest legislation of Ukraine. On the basis of research of concept of principles of legal responsibility on the whole and principles of legal responsibility in the field of conservancy, a concept, features and types of principles of legal responsibility, is selected for forest offences in Ukraine.

Key words: forest legislation of Ukraine, legal responsibility, protection nature.

Важливу роль у механізмі забезпечення правової охорони, використання та відтворення лісів відіграє юридична відповідальність за лісопорушення. Але для того, щоб реалізація заходів юридичної відповідальності за порушення вимог лісового законодавства України була насправді ефективною та дієвою у правозастосовчій сфері, ці засоби, безумовно, повинні підпорядковуватись тим системним началам, які закріплені на законодавчому рівні і є універсальними та обов'язковими по відношенні до всіх суб'єктів екологічних правовідносин. У даному контексті йдеться, першочергово, про принципи юридичної відповідальності за порушення вимог лісового законодавства України.

Слід зазначити, що у науковій, як вітчизняній, так і зарубіжній літературі еколого-правового спрямування приділялась і продовжує приділятися пильна увага проблемам щодо поняття та підстав юридичної відповідальності за порушення вимог лісового законодавства. Зокрема, вони були предметом досліджень В.І. Андрейцева, В.Д. Басая, М.М. Брінчука, А.П. Гетьмана, В.В. Костицького, С.М. Кравченко, М.В. Красної, П.В. Мельника, В.Л. Мунтяна, В.В. Петрова, В.К. Попова, Н.І. Титової, Ю.С. Шемшученка, С.М. Шершуна, М.В. Шульги тощо. Водночас, недостатньо дослідженими залишаються питання щодо сутності і змісту принципів юридичної відповідальності саме у галузі охорони та використання і відтворення лісів, що й зумовлює їх актуальність. Тому мета даного дослідження полягає у з'ясуванні поняття принципів юридичної відповідальності за лісові правопорушення та їх видів. Адже в принципах будь-якого явища відоб-

ражені глибинні, стійкі, закономірні зв'язки, завдяки яким воно функціонує, тому пізнання принципів юридичної відповідальності допоможе правильно застосувати охоронні норми і забезпечити ефективність державно-правового примусу¹.

Взагалі, принципи (від лат. *principium* – начало, основа) у юридичній енциклопедичній літературі визначаються як основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації², а принципи права – як керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин, значення яких полягає в тому, що вони в стислому вигляді, концентровано відображають найсуттєвіші риси права, є його квінтесенцією, «обличчям»³.

З огляду на зазначене, принципи юридичної відповідальності виступатимуть різновидом принципів права. Як стверджує О.Ф. Скакун, принципи юридичної відповідальності є не просто різновидом принципів права, а різновидом міжгалузевих принципів права⁴, тобто принципів, які діють відразу у кількох галузях права⁵. Водночас, ми вважаємо, що принципи юридичної відповідальності також слід розглядати і як різновид інституційних принципів права, тобто принципів, які діють у межах однорідних суспільних відносин та регулюються нормами окремого інституту⁶, оскільки юридична відповідальність є окремим правовим інститутом. Але, зважаючи на свій комплексний характер, юридичну відповідальність слід віднести до міжгалузевих інститутів права. Таким чином, принципи юридичної відповідальності виступають різновидом міжгалузевих інституційних принципів права.

Як писав свого часу В.М. Кудрявцев, саме розвиток науки, більш глибоке розуміння причин і наслідків людських вчинків, а також реальних можливостей правового регулювання, обумовили розробку принципів, які визначають підстави та межі юридичної відповідальності⁷. Сутність принципів юридичної відповідальності полягає в тому, що вони представляють собою незаперечні вихідні вимоги, що ставляться до правопорушників і дозволяють забезпечити правопорядок у суспільстві⁸, а також виражають правові основи, зміст і призначення відповідальності⁹.

Водночас, у юридичній літературі зокрема, Ю.А. Дмитрієвим, І.Ф. Казьміним, В.В. Лазарєвим, А.С. Піголкиним тощо пропонується визначати зміст принципів юридичної відповідальності через призму їх тісного взаємозв'язку з основними правами, свободами та обов'язками людини і громадянина. Так учені стверджують, що існування принципів юридичної відповідальності покликане вирішити двоєдине завдання: по-перше, кожен правопорушник повинен відчувати силу закону через застосування мір державного примусу на основі і у межах, встановлених цим же законом; по-друге, заходи, які застосовуються у боротьбі з правопорушеннями не повинні застосовуватись до тих, хто не вчинив нічого протиправного і незаконного¹⁰. Тобто, даний підхід є яскравим свідченням того, що принципи юридичної відповідальності визначають процесуальний, передбачений на рівні закону чи підзаконного нормативно-правового акту, порядок застосування того чи іншого виду відповідальності за вчинене правопорушення і одночасно закріплюють непорушність основних прав, свобод людини і громадянина.

Також, з огляду на зазначений вище підхід, у науці екологічного права запропоноване і визначення принципів юридичної відповідальності за екологічні пра-

вопорушення як основних керівних ідей, які пронизують усі норми даного правового явища і сприяють формуванню правової держави¹¹, а однією з ознак правової держави якраз і виступає пріоритетність, гарантованість та непорушність основних прав і свобод людини, громадянина.

Для повноти розуміння сутності принципів юридичної відповідальності, вважаємо за необхідне проаналізувати їх види. Більшість науковців зокрема, О.Ф. Скакун¹², В.С. Нерсисянц¹³, Ю.А. Дмитрієв, І.Ф. Казьмін, В.В. Лазарєв, А.С. Піголкін¹⁴, М.І. Матузов, А.В. Малько¹⁵, М.М. Марченко¹⁶ тощо є одноставними у поглядах і пропонують розглядати у якості основних принципів юридичної відповідальності наступні: законність, обґрунтованість, невідворотність, справедливість, своєчасність, відсутність подвійної відповідальності, цілеспрямованість.

Запропонована класифікація принципів юридичної відповідальності використовується і у екологічному праві для диференціації принципів юридичної відповідальності за екологічні правопорушення¹⁷. Особливістю даних принципів є їх загальний, універсальний характер та необмежена сфера застосування, оскільки ці вихідні засади, безапеляційно, можуть застосовуватись у різноманітних галузях суспільної діяльності, які регулюються правом, незважаючи на вид правопорушень.

Отже, зазначені вище характеристики поняття і видів принципів юридичної відповідальності в цілому і відповідальності за екологічні правопорушення зокрема, однаковою мірою, можна застосувати і для принципів юридичної відповідальності за порушення вимог лісового законодавства України, оскільки вони є загальними та універсальними. При цьому даний різновид принципів, незважаючи на свій нерозривний зв'язок з загальноправовими та галузевими принципами, водночас, характеризується певними специфічними особливостями.

Дискусійним залишається питання про юридичну природу принципів юридичної відповідальності саме за порушення вимог лісового законодавства. Ми притримуємось наступної точки зору: принципи юридичної відповідальності за лісові правопорушення виступають різновидом принципів юридичної відповідальності у сфері охорони навколишнього природного середовища, які у свою чергу за ознакою сфери застосування можуть розглядатись як вид принципів юридичної відповідальності в цілому.

Слід відмітити, що у Лісовому Кодексі України¹⁸ немає окремої правової норми, яка б безпосередньо стосувалась принципів лісового законодавства загалом чи принципів юридичної відповідальності за лісопорушення зокрема. З аналізу Глави 22 Лісового Кодексу України, яка присвячена відповідальності за порушення лісового законодавства, можна зробити висновок, що у лісовому законодавстві України прямо зазначено лише про принципи законності та винності юридичної відповідальності за лісопорушення. Водночас, з аналізу норм кримінального, адміністративного, цивільного та трудового законодавства України щодо юридичної відповідальності за лісопорушення, впливають принципи невідворотності, обґрунтованості, своєчасності, відсутності подвійної відповідальності, цілеспрямованості відповідальності у досліджуваній сфері правовідносин. Але дані принципи, знову ж таки, носять загальний характер і можуть застосовуватись і по відношенні до принципів юридичної відповідальності за земельні, водні чи інші правопорушення. Тому пропонуємо їх визначити як загальноправові принципи юридичної відповідальності за лісопорушення.

У ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»¹⁹ визначені основні принципи щодо охорони навколишнього природного середовища. Серед даних принципів можна виділити і принципи юридичної відповідальності за екологічні правопорушення зокрема, принцип обов'язковості додержання екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської чи іншої діяльності, принцип компенсації шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, принцип поєднання заходів стимулювання і відповідальності у справі охорони природи. При цьому принцип обов'язковості додержання екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської чи іншої діяльності є своєрідним продовженням принципу законності юридичної відповідальності у позитивному розумінні на галузевому рівні. Крім того, оскільки, у відповідності до ст.ст. 71–73 Лісового кодексу України затверджено ліміти використання лісових ресурсів при заготівлі деревини у порядку рубок головного користування, при заготівлі другорядних лісових матеріалів, при здійсненні побічних лісових користувань тощо, то можна зробити висновок, про те, що даний принцип є галузевим по відношенні до принципів юридичної відповідальності за лісові правопорушення.

До галузевих принципів юридичної відповідальності за лісопорушення слід віднести і принцип компенсації шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону природи. Тим більше, що у ст. 107 Лісового кодексу України зазначено про обов'язок підприємств, установ, організацій і громадян відшкодувати шкоду, заподіяну ними лісу внаслідок порушення лісового законодавства України.

Принцип поєднання заходів стимулювання і відповідальності також можна зарахувати до галузевих принципів юридичної відповідальності за лісопорушення, оскільки у Лісовому кодексі України, Главі 22, передбачено економічні заходи стимулювання діяльності щодо відтворення і використання лісових ресурсів.

Поряд з загальноправовими та галузевими, принципи юридичної відповідальності за порушення вимог лісового законодавства характеризуються і спеціальними, властивими лише їм ознаками.

Першочергово специфіка принципів юридичної відповідальності за лісові правопорушення пов'язана з тими характеристиками, якими наділений об'єкт лісопорушень, тобто, ліс і лісові ресурси, які виконують важливу не лише екологічну, а й економічну та господарську роль²⁰, оскільки застосування інституту юридичної відповідальності якраз і покликане захистити та забезпечити реалізацію екологічних, економічних, господарських функцій лісу та його ресурсів. З огляду на це, ми вважаємо за необхідне говорити, по-перше, про існування принципу комплексної охорони, використання та відтворення лісу і його ресурсів у екологічних, економічних, господарських інтересах, а по-друге, охорона, відтворення та використання лісів повинні здійснюватися у нерозривному зв'язку лісу з іншими елементами навколишнього природного середовища. Таким чином, ми погоджуємось з запропонованим у еколого-правовій науці підходом щодо двоспектності поняття лісу: з одного боку, як елемента доквілля в його нерозривному зв'язку з іншими елементами, а з іншого – як сукупності певної категорії земель²¹.

З аналізу видів лісових правопорушень, зазначених у ст. 105 Лісового кодексу України, можна констатувати, що інститут юридичної відповідальності за лісопорушення пов'язаний також з раціональним використанням, відтворенням та охо-

роною лісу і лісових ресурсів у відповідності до вимог чинного законодавства, оскільки, як правило, саме на ґрунті нераціонального використання, відтворення чи охорони лісових ресурсів, вчиняються лісові порушення. Тому до спеціальних принципів юридичної відповідальності за лісові правопорушення слід віднести і принцип забезпечення раціонального використання, відтворення та охорони лісів відповідно до закону.

Ще однією особливістю принципів юридичної відповідальності за лісові правопорушення є їх попереджувальний характер щодо пріоритетності дотримання вимог безпеки природного стану лісів та їх відтворення. Це логічно випливає зі змісту ст. 109 Лісового кодексу України, де закріплено, що органи виконавчої влади з питань лісового господарства, охорони навколишнього природного середовища, місцеві органи виконавчої влади, уповноважені органи державної влади, органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції в порядку, визначеному законодавчими актами, припиняють роботи, що здійснюються підприємствами, установами, організаціями і громадянами, якщо під час їх проведення не виконуються встановлені технологічні, санітарні та інші спеціальні вимоги щодо безпеки природного стану лісів та їх відтворення.

Таким чином, з огляду на зазначені особливості, принципи юридичної відповідальності за порушення вимог лісового законодавства – це науково обґрунтовані основні засади, вихідні положення, які визначають особливості виникнення, розвитку та процедуру застосування правових норм щодо юридичної відповідальності за вчинені лісові правопорушення.

Для того, щоб забезпечити належний та ефективний механізм дії на практиці основних принципів права, вони повинні бути передбачені у чинному законодавстві. Тому ми вважаємо за необхідне, у рамках Лісового кодексу України зокрема, у Главі 1, нормативно визначити принципи лісового законодавства, як це, наприклад, має місце у ст. 5 Земельного кодексу України²². Серед видів даних принципів, вбачаємо за можливе закріплення і спеціальних принципів юридичної відповідальності за порушення вимог лісового законодавства зокрема, принципу комплексної охорони, використання та відтворення лісу і його ресурсів у екологічних, економічних, господарських інтересах; принципу нерозривного зв'язку лісу з іншими елементами навколишнього природного середовища; принципу забезпечення раціонального використання, відтворення та охорони лісів відповідно до закону; принципу пріоритетності дотримання вимог безпеки природного стану лісів та їх відтворення тощо.

1. Теория государства и права: учеб. для юрид. вузов и фак. / С.С. Алексеев, С.И. Архипов, В.М. Корельский, В.И. Леушин, В.Д. Первалов; В.М. Корельский (отв. ред.), В.Д. Первалов (отв. ред.). – М., 1997. – С. 353. 2. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.). – К., 1999. – Т. 5: П–С. – 2003. – С. 110. 3. Там само. – С. 128. 4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підруч. – Х., 2001. – С.432. 5. Загальна теорія держави і права: Підруч. для студ. юрид. спец. вищих навч. закл./ М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.; за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Х., 2002. – С. 198. 6. Там само. – С. 200. 7. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология. – М., 1982. – С. 88. 8. Скакун О.Ф. Цит. праця. – С. 432. 9. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства: Учеб. – М., 1999. – С. 527. 10. Общая теория права: Учеб. / Ю.А. Дмитриев, И.Ф. Казьмин, В.В. Лазарев и др.; под общ. ред. А.С. Пиголкина. – М., 1996. – С. 323. 11. Ивакин В. И. Теория юридической ответственности за экологические правонарушения и практика её применения. –

М., 2004. – С. 42. **12.** Скакун О.Ф. Цит. праця. – С. 433–434. **13.** Нерсесянц В. С. Цит. праця. – С. 527–529. **14.** Общая теория права: Учеб. / Ю.А. Дмитриев, И.Ф. Казьмин, В.В. Лазарев и др.; под общ. ред. А.С. Пиголкина. – М., 1996. – С. 323–329. **15.** Матузов Н.И. Теория государства и права: Учеб. – М., 2004. – С. 243. **16.** Проблемы теории государства и права: Учеб. пос. / под ред. М. Н. Марченка. – М., 2001. – С. 646. **17.** Ивакин В.И. Цит. праця. – С. 42. **18.** Лісовий Кодекс України від 21 січня 1994 року зі змін. і доп. станом на 8 лютого 2006 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – www.rada.gov.ua. **19.** Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546. **20.** Кобецька Н.Р. Екологічне право України: навч. Посіб. – К., 2007. – С. 206–207. **21.** Непійвода В. П. Правове регулювання суспільних відносин щодо лісів у контексті сталого розвитку: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2006. – С. 8. **22.** Земельний Кодекс України від 25 січня 2002 року зі змін. і доп. станом на 14 жовтня 2008 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – www.rada.gov.ua.